

A pesti kereskedő-bankár másodvirágzása és az ipar- finanszírozás a 20. század első felében

Kövér György

ben jelentette be, hogy „kizárólag banküzletekkel foglalkozott és foglalkozik”. A „Kohner A. Fiai” 1920-ban regisztráltatta, hogy üzleti működése „a bank és váltó üzletágra is ki fog terjedni”. „Herzog M. L. és Társa” 1921-ben jegyeztette be a „bankári üzletet (finanszírozás, értékpapírüzlet, devisa- és valutaüzlet)”, de azzal az indoklással, hogy „a cégjegyzék a tényleges helyzettel összhangba hozassék”.² A példák számát lehetne még szaporítani olyan cégekkel, amelyek 1929-re beszüntették bankári működésüket, vagy sohasem emelkedtek a fenti „nagyok” szintjére, de úgy véljük, nem önmagában a cégbírószági bejegyeztetés ténye az érdekes. Hiszen ma már nemzetközileg elfogadott irodalom tanúskodik a kereskedő-bankárok sokszor bankári cégtábla nélküli létéről és működéséről a 18–19. században.³ A fenti beadványok megfogalmazásaiból is jól látható, hogy többnyire a magyarországi kereskedők sem most kezdték banktevékenységüket, és különösen a bankrendszer kiépülésének első időszakában, 1873-ig meghatározó szerepük már eléggé ismert a gazdaság finanszírozásában (Vörös 1978: 58; Kövér 1987b: 321–330, 1993, 1995). Század eleji megújult létük azonban még az említésre méltó események közé sem tartozott a magyar gazdaságtörténet-írásban.

Úgy vélem, nem egyszerűen a magánarchívumok hiánya vagy hozzáférhetetlensége magyarázza ezt a historikus „feledékenységet”. Ludas ebben az az „institucionalista” történel-

Amikor 1929 májusában a pénzügyi válság előszele elsöpörte az egyik nemzetközileg ismert pesti értékpapír-kereskedőt, a Krausz Simon bankházat, a legnagyobb magyar bankok „alkalmi egyesülésbe” tömörültek a cég „temetésére”. Az intervenciós tőzsdeszindikátus tagjai „a közhiteli szempontból” fontos értékpapírok átvételére vállalkoztak. A névsorban a részvénytársasági nagybankok és a Pénzügyi Központ mellett a húszas évek hat legnagyobb magyarországi magánbankházát is megtaláljuk, összesen 9 százaléknyi részesedéssel.¹

Ha közelebből szemügyre vesszük ezeket a firmákat, akkor megállapíthatjuk, hogy döntő többségük az elmúlt negyedszázad folyamán vette föl címébe is a banktevékenységet, azelőtt terménykereskedéssel, nagykereskedelemmel foglalkozott. A „Latzko N. és Popper A.” cég tulajdonosai 1908-ban közölték a cégbírószággal, hogy posztókereskedési üzletüket beszüntették, és „bankipart” kívánnak űzni. A „Deutsch Ig. és Fia” cég 1911-

1 Magyar Országos Levéltár (MOL) Z 881 MOKTÁR 1. cs. 1 t. Krausz Simonról. Lásd Kövér 1987a.

2 Fővárosi Bíróság Cégbírószága (FBC). Kutatásaim óta a történelmi anyag átkerült a Budapest Főváros Levéltára (BFL) őrzésébe. Cg 3783; 20 313; 7776; 3652 sorrend szerint.

3 Lásd összefoglalóan Chapman 1984, ill. Cassis 1994.

mi tudat, amely a kereskedőtőke, ipari tőke, fináncőtke „stadiális tipológiáját” koncepcionálisan arra a „módszertani elvre” építette, miszerint csakis a nyilvános számadásra kötelezett részvénytársasági pénzüzetek tekintendők bankoknak, lévén ezek statisztikailag, makroszinten megfoghatóak.

A kereskedő-bankárok század eleji másodvirágzásának hátere rendkívül sokszínű volt. Nincs itt mód arra, hogy részletesen ismertessem az egyes cégek múltját. A „Latzko és Popper” a posztkereskedelemből jött, mint láttuk, és új profilként a váltóleszámítólásra specializálta magát. Kohnerék gyapjúkereskedőből lettek a jegybank legfőbb aranyvásárlójává. Herzogék a dohánykivitelen keresztül jutottak el a devizaüzletig. A Deutsch (majd Hatvany-Deutsch, végül Hatvany család) cég a terménykereskedelemből emelkedett a magyar malom- és cukoripar szinte koronázatlan királyává s a bankvilágba. Cégbírósi, árvaszéki iratokból, végrendeleteik és hagyatéki leltáraik alapján szociális portréjuk is megrajzolható, most azonban az onnan nehezen kiásható cég természete érdekel igazán bennünket (Koncz 1986).

A húszas években természetesen olyan *homo novus*ok is fölemelkedtek a nagyok soraiba, akiket nem sorolhatunk a patinás kereskedő-bankárok közé. Jellegzetesnek tekinthető, hogy ezek többnyire a tőzsdeparketről érkeznek. Vagy a századfordulóra mind jelentősebbé váló budapesti értéktőzsdéről (mint a bevezetőben említett Krausz Simon Bankház Rt., amely a húszas években már részvénytársaságként működött, de ilyen volt Krausz kereskedelmi akadémiabeli osztálytársának, a klasszikus nevű Davidsohn Horace-nak örökölt vagyonából 1898-ban alakult Munk és Davidsohn cég is), vagy a hagyományosan nagy forgalmat lebonyolító budapesti árutőzsdéről (mint az 1902 óta terménybizományosként működő, 1920-ban bank- és tőzsdébizományossá avanszáló „Stux Gyula és Hugó” cég, amelynek egyik főnöke ügyes házasodási stratégiával is megsokszorozta vagyonát). Ezek a meredekebben ívelő, gyakran cikkcakkos pályák többnyire szorosan kötődtek a nagybankokhoz is. Részben úgy, hogy kapcsolatrendszerüket nagybankok igazgatójaként szerezték, részben úgy, hogy olyan tranzakciókat bonyolítottak le a nagybankok megbízásából, amelyekhez ildomos volt a nyilvánosság kerülése.⁴

Bennünket azonban a címben választott iparfinanszírozás szempontjából inkább az előbbi csoport érdekel. Ezek bankcéggé alakítása ugyanis nem kötődhetett olyan szorosan a Trianon után szétdarabolt monarchiabeli valutaunió és értékpapír-piaci integráció megszűnéséhez, hiszen már azt megelőzően is internacionális cégek voltak. A rendelkezésünkre álló forrásokból eléggé egyértelműen kiderül, hogy a bankcéggé alakítás ezekben az esetekben a *családi vagyon kezelését és az ipari érdekeltségek finanszírozását és irányítását* szolgálta. A konjunktúra alakulásától függően azután természetesen *egyéb bankszerű műveletekre* is kiterjesztették a tevékenységüket. A központi bank (Osztrák–Magyar Bank, ill. Magyar Nemzeti Bank) levéltárában fennmaradt, úgynevezett hitelinformációs kardonok segítségével kíséreljük meg rekonstruálni szerepüket az ipar finanszírozásában.⁵

A táblázatban közölt adatok az információs szolgálat által végzett becslés maximális értékét jelentik, és csak viszonyítási alapként szolgálhatnak (különösen az inflációs időszakban!). Mégis jól tükrözik a legnagyobb bankcégek útjának alakulását. Általában megállapítható, hogy a Deutsch Ig. cég mindvégig megőrizte vezető szerepét, bár a húszas évek második felétől kezdődő hanyatlásból neki is jutott. A bankcégek között 1912 és 1924 között lényeges vagyonátrendeződés ment végbe, míg a húszas évek második felének konszolidációja több cégnél előrevetítette a krízis utáni általános hanyatlás görbéjét.

4 Interjú Tárai Pállal, aki 1917 és 1947 között a „Schnürmacher Pál és társa” értékpapír-kereskedő cég egyik tulajdonosa volt. Budapest, 1985.

5 MOL Z 1. 52–54. csomó, ill. Z 19 1–15. doboz.

1. táblázat. *A jegybank hitelinformációs vagyonbecslése a legnagyobb kereskedő-bankárokról*

Cégnév	1912 (Millió korona)	1924 (Milliárd korona)	1926 (Millió pengő)	1931 (Millió pengő)	1937 (Millió pengő)
Deutsch Ig. & fia	60 *	1000	90	50	28
Herzog M. L.	30	170	40	20	2
Kohner A. fiai	6	130	30	20	–
Schosberger H.	?	1000	8	6	–
Stux Gy. & H.	?	31**	3	5 ***	1

* 1913

** 1925

*** 1930

A legnagyobb, a Deutsch Ig. cégnél már a háború előtti időszakra rendelkezésünkre áll egy közelítő becslés az aktívák szerkezetére vonatkozóan. E szerint a cégvagyon több mint fele értékpapírokból állt (döntő többségében iparvállalati részvényekből), de 28 százalékot tettek ki a gyárakkal szembeni követelések is.⁶ Az 1924-es, részletesebb vagyonkimutatásból az is világossá válik, hogy addigra az értékpapírok részaránya tovább növekedett. Erről az időpontról áll először rendelkezésünkre részletes lista az érdekkörbe tartozó iparvállalatokról. Mindenekelőtt az élelmiszeriparban bírtak jelentős súllyal: öt cukorgyár részvényeiből részesültek (ebből kettőnél, a hatvaninál és a Vas megyeinél 100 százalékos arányban), két malomból volt birtokukban tekintélyes hányad (Borsod–Miskolci és Concordia), de volt még érdektségük sörfőzdében, papírgyárban, takarmánygyárban, növénynevelő és magtenyésztő részvénytársaságban is. Az élelmiszeriparok háttérében 10 ezer magyar holdat meghaladó nagybirtokkomplexum állt.⁷

1931-re további érdektségeket szereztek a faiparban és a textiliparban. Hatvanban, a nagybirtok központjában pedig az azbeszt- és palagytártásban, valamint a téglá- és cserépgyártásban vállaltak részt. Az ez évi hitelinformációs jelentés úgy tudta, hogy a cég 1923-ban terjesztette ki „üzletkörét a bankári teendőkre is, főként azonban a Hatvany család érdekkörébe tartozó vállalatok pénzügyeit intézi”. Az 1935-ös jelentés viszont már azt állapította meg, hogy „az utóbbi idők nehéz viszonyai folytán a banküzlettel visszavonult, és ma csak a vállalatok, valamint a cégtulajdonosok birtokainak ügyeivel és bankári teendőivel foglalkozik”.⁸ A cég egyik utolsó pénztárnokával készített interjúból az derült ki, hogy a harmincas évek első felében bankárként utoljára váltóleszámitólással állt a cég az érdektségén kívüli gazdálkodó alanyok rendelkezésére.⁹

A konjunktúra alakulásától függött természetesen a többi cég bankári működésének köre is. A Herzog M. L.-ről például 1922-ben úgy tudták, hogy „ezen régi üzlet az utóbbi időben üzleti tevékenységet alig fejt ki, inkább kegyeletből tartatik fenn, s működése főleg a családi vagyon kezelésére szorítkozik”. 1926 őszén azonban már azt állapították meg, hogy „jelentékeny viszontleszámitóási és devizaügyleteket bonyolít le”. Sőt, az is ismert volt, hogy „a Viktória gőzmalomnál, melyből nagyobb részvénypakettje van, mintegy 800 ezer P árfolyamvesztéget szenvedett”.¹⁰

6 MOL Z 1. 52. csomó, D-67.

7 MOL Z 19. 4. doboz. VIII/2 (1 magyar hold = 0,4316 hektár.)

8 MOL Z 19. 4. doboz. XI–XII.

9 Interjú Horváth Jánossal (1982).

10 MOL Z 19. 7. doboz. X/1–2.

A húszas évek konjunktúraingadozása a Schosberger H. céget Herzogéknál radikálisabb lépésre kényszerítette. Az 1926. októberi információ szerint: „Atyjuk eredetileg terménynagykereskedést folytatott, és nagy vagyont szerzett. Később kizárólag birtokainak kezelésével foglalkozott. A háború után a jelenlegi cégtulajdonosok igen nagy mértékben részt vettek a tőzsdekonjunktúrákban, és üzletüket nagystílusú kiépített bankosztállyal bővítették, amelynek keretében nemcsak nagymértékű váltóleszámlázási üzletet folytattak, hanem több vállalatot finanszíroztak. A dekonjunktúra bekövetkeztével a banküzlet 250 milliárdos künnlévősége miatt jelentékeny veszteségeket szenvedett. Ez által a cég mobilitását elvesztette úgy annyira, hogy a cégnek az utóbbi időkben komolyabb természetű fizetési nehézségei támadtak.” Ennek következtében eladták cukorgyárukat (Selyp), malmukat (Zsófia Rt.) és több ingatlanukat, valamint a meglévőkre több kölcsönt vettek föl. „A cég elhatározta, hogy a banküzletet és az összes érdekeltségeket liquidálják, s ezután csak gazdálkodással fogognak foglalkozni.”¹¹

„Kohner A. fiai” szintén a magyar gazdaság 19. századi húzóágazatával az élelmiszertermeléssel álltak összekötetésben. Az 1923. őszi információ szerint „a cég eredetileg kiterjedt mértékben terménynagykereskedéssel foglalkozott, utóbbi években azonban már nem erre, hanem gazdasági üzemeire fektette a fő súlyt, melyek mintaberendezéseiknél fogva elsődrendűek. A cégnek nagy kiterjedésű, kitűnően vezetett birtoka van Szászbereken, és ezzel kapcsolatban állat- és sertéshizlalással, konzervgyárral foglalkozik, azonkívül bérlí gróf Schönborn Buchheim munkácsi uradalmát hosszabb időre.” Az 1924 októberében készült vagyongkimutatás alapján már aktíváinak szerkezetéről is részletesebb adatokat ismerünk. E szerint az aktív cégvagyon egy harmadát az ingatlanok adták (a birtokok és bérletek felszerelésének értéke nem állt rendelkezésre), a tőzsdén jegyzett értékpapírok állománya 4 százalékra, a váltótárca 10 százalékra rúgott (a tőzsdén nem jegyzett 167 278 db. értékpapír árfolyamát nem tudták fölbecsülni), míg a legnagyobb tétel a folyószámlaadósok több mint 50 százalékos kinnlévősége volt. Mint ekkor megállapították: „nagy részvényállományukból kifolyóan a hazai iparvállalatok nagy részénél tetemesen érdekelve vannak”. 1923 őszén az Unió keményítőgyár, a Hungária műtrágyagyár, a Biharszilágyi olajipar és a Vágszeredi cukorgyár tartozott ide. 1926 őszén viszont érdekeltségei között három textilipari vállalatot (Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár, Első Magyar Gyapjúmosó és Bizományi Rt. és a Hungária Jaquard Szövőgyár), valamint egy bányát említettek, de úgy tudják, hogy „átvette a Demecseri Ipartelepek Rt. részvényeinek egyharmad részét” is. Ezen túl ekkor „a cég jelentékeny leszámítási üzletet bonyolít le, és bevezette a remours üzleteket is”. 1931 májusában viszont így összegzik a húszas évtized fejleményeit: „A cég a bankszakmába tartozó, valamint gabona- és textilüzletekkel foglalkozik, és a szakmában vezető szerepet tölt be. Az utóbbi években a céget több veszteség érte, és csak külföldi jó összeköttetései támogatásával sikerült az immobilizálódást elkerülni.” (A külföldi kapcsolatra vonatkozó célzás az egyik cégtárs gazdag hozományú, hollandiai házasságkötésére utalt.)¹²

A húszas évek második felének konjunktúraingadozásai és a „nagy válság” agrár-, ipari és pénzügyi összetevői, végül a világháború különféleképpen hatottak a legnagyobb kereskedő-bankárookra. Mint láttuk, volt aki már 1926 után beszüntette bankosztályát (Schosberger), és a mezőgazdaságba vonult vissza. Olyanra is találtunk példát, aki saját vállalatának finanszírozására redukálta „bankári” tevékenységét (Deutsch). Ez utóbbi a második világháború alatt már „kizárólag az érdekkörébe tartozó vállalatok alimentálását és azoknak központi irányítását” végezte az új korszak dirigista szellemében fogalmazó informátor szerint.

11 MOL Z 19. 12. doboz. VII.

12 MOL Z 19. 8. doboz. IX–X–XI–XIII.

„A konzervatív, szolid és nívós üzletvezetés ma nem a vagyon növelésére, hanem annak konzerválására törekszik” – hangzott a zsidótörvények által is szorongatott „családi konzern” stratégiájáról alkotott értékelés.¹³

Volt azonban olyan cég is, amely a krízis alatt „tulajdonképpen csak a már 1929 augusztusában folyamatban volt ügyeit bonyolította le és felszámolt”, és a fölszámolás 1936-ra be is fejeződött (Latzko & Popper).¹⁴ A húszas évek első felében még oly sikeres vagyongyarapító Kohner cég 1933 novemberében, egy sikertelen frankspekuláció nyomán kényszerült arra, hogy elhatározza a fölszámolást, amely 1942-re fejeződött csak be. „Amikor a cég fizetési zavarokba került, az összes hitelezőkkel oly értelmű, a kényszeregyezés hatályával bíró magánegyezség létesült, mely szerint a [...] cég tagjai [...] rendelkezésére bocsátották a hitelezőknek a cégnek minden vagyonát és a maguk minden magánvagyonát is liquidáció céljaira.”¹⁵

Természetesen nem kívánjuk azt a látszatot kelteni, mintha a legnagyobb kereskedő-bankárok sorsa már cégük banküzleté alakítása során megpecsételődött volna a század első harmadában. Mint ahogy azt sem, hogy a kereskedő-bankárok hanyatlását erőteljes ipari érdekeltségvállalásuk determinálta. A Deutsch cég fölszámolására például zsidótörvények, háborús állami beavatkozás, jóvátételi kötött gazdálkodás és államszocialista nacionalizálás után is csak 1978-ban került sor. De a Herzog ház is egészen eredeti formát konstruált, amikor „Büchler és Társa” címen banküzleti részvénytársaságot hozott létre, amelynek részvényeit teljes egészében a tárcájában tartotta. Vagyonának megfogyatkozása ellenére sikerült átvészelnie a krízis éveit, és a cégfőnök halála (1934) után is folytatta tevékenységét. 1935 novemberében még azt állapították meg róla, hogy „a cég főleg a családi vagyon kezelésével foglalkozik. Egyéb üzleteinek lebonyolítására alapította a Büchler és Társa banküzlet rt.-ot”. 1937 áprilisában viszont az újabb konjunktúra időszakában már fordított sorrendben informálódtak az üzlet jellegéről: „A cég prima bonitású tárcaváltók leszámítolásával, egyéb bankszerű üzletekkel és a Herzog család vagyonának kezelésével foglalkozik és jól prosperál.”¹⁶ A cég megszüntetésére csak 1941-ben, a volt cégtulajdonos (mellesleg a hatvani Deutsch családhoz tartozó) özvegyének halála után került sor.¹⁷

Már a húszas évek közgazdasági szakirodalma számot vetett a „bankok érdekeltségébe nem tartozó iparvállalatokkal”, és fölismerete, hogy ezek egy része „bankári családok érdekeltsége (Hungária Jaquard szövőgyár r.t., Első magyar gypajmúmosó és bizományi r.t.)”, de koncepcionálisan nem tudott mit kezdeni a jelenséggel (Siftár 1927: 113–124). Még inkább zavarba jött az 1948 utáni marxista gazdaságtörténet-írás, amikor a két világháború között a finánctóke szakadatlan terjeszkedését próbálta észlelni az iparvállalatok megszerzésében. Ennek tudható be, hogy éppen a Schosberger, Herzog, Kohner és Hatvani-Deutsch nagytőkés (a korabeli fogalomhasználat szerint tudatosan nem finánctőkés!?) családok kapcsán fogalmazódott meg az az álláspont, hogy ezek épp „megfelelő bankérdekeltség hiányában” mentek tönkre, vagy a „nagytóke második garnitúrájának soraiba szorultak” (Berend–Ránki 1966: 221, 233).

Ma már tudható, hogy az iparvállalatokhoz fűződő viszony a nagybankok esetében sem olyan volt, amilyennek azt hajdanában ideologikusan prekoncepiálták. A részvénytársasági nagybankok több szálon kötődhetnek az iparvállalatokhoz, az inflációs konjunktúra idején részvényekbe investáltak, de a pénzügyi stabilizáció után jelentős mértékben mobilizálták

13 MOL Z 19. 4. doboz. XVI/2.

14 BFL Cg 3783.

15 BFL Cg 7776.

16 MOL Z 19. 7. doboz. XIII; XV.

17 BFL Cg 3652.

értékpapírbirtokaikat. Az 1929–1933-as krízis idején azonban korántsem viselkedhettek ennyire rugalmasan (Pogány, Kövér 1989; Tomka 1995).

A kereskedő-bankárok is iparvállalatokat finanszíroztak (hol saját érdekeltségi, hol tágabb körben), és az, hogy ezt „önfinanszírozóként” tudták tenni, semmilyen szempontból nem teszi „másodrangúvá” ezeket a cégeket. De nem is a bankérdekeltség hiánya okozza hanyatlásukat. A századfordulón kezdődött el az utolsónak még megmaradt nagy családi iparvállalatok részvénytársasággá szervezése. Ez utóbbit természetesen magánbankház nélkül is lebonyolíthatták az önfinanszírozó legnagyobbak (lásd csepeli Weiss Manfréd üzemeit).¹⁸ A háború utáni inflációs konjunktúra idején a részvényvagyon fölhalmozása biztató üzletnek bizonyult, de a részvénytársasági iparvállalatok önállóan is fordulhattak a hazai bankokhoz, és főleg a Jegyintézethez hitelért. A régi kereskedőházból alakított magánbankházak pedig gondoskodhattak a fölös tőkék gyümölcsötztetéséről tágabb körben. A pénzügyi stabilizáció 1924 utáni beköszöntével azonban a korábban kitágult üzleti lehetőségek beszűkültek.

Míg a konjunktúra tágulására a bankcéggé alakulás adekvát reakció volt, s a konjunktúra lezárulására (akár az érdekeltségen kívüli bankári tevékenység teljes beszüntetésével is) képesek voltak megfelelően reagálni, az érdekeltségükhöz tartozó vállalatokkal kapcsolatban már hiányzott a szükséges rugalmasság. Ebben szerepet játszott az, hogy *családi vállalkozás és háztartás* szinte elválaszthatatlanul tapadt egymáshoz. Másrészt viszont az e köré rakódott *iparvállalati üzemkörben* elég szorosan az élelmiszeriparhoz kötődtek, amelyhez általában hatalmas *mezőgazdasági birtokkomplexum (és uradalmi kastély)* is tartozott. A likviditási nehézségek miatti kényszerű mobilizálás itt nem csak a részvényeket és a bankházat, hanem esetleg a birtokot és a főúri módon berendezett kastélyt is megingathatta. Ez jelentkezhett abban a formában, hogy amikor eladták a cukorgyárat, megtartották a birtok egy részét és a kastélyt (Schosberger). Jelentette a birtokok súlyos megterhelését (Schosberger, Kohner), de a híres műkincsgyűjtemény értékesítését is (Herzog). Ezen az sem segített, ha esetleg más ágazatban, például a konjunkturális szempontból kedvezőbb textiliparban vállaltak érdekeltséget (pl. Kohner).

A kereskedő-bankárok tehát egy világháború előtti gazdasági hatalmi tradíció folytatói voltak a húszas években. Ennyiben megújulásuk a múlt másodvirágzásának tekinthető. A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar, amely a közös osztrák–magyar vámterületen a magyar gazdaság húzóágazatának szerepét töltötte be, a Monarchia széthullásával pótlólagos finanszírozási forrásokra szorult. Ebben természetesen nemcsak a magánbankárok, hanem az univerzális nagybankok is részt vállaltak. A húszas évek második felében a magánbankároknál mutatózó mobilitási és likviditási válságjelenségek a nagybankok számára is előrevetítették a harmincas évek azon nehézségeit, amelyek iparvállalatok birtoklásából és finanszírozásából származhattak. Ennyiben a kereskedő-bankárokkal a húszas években rivalizáló nagybankok vetélytársaik sorsában saját jövődjüket is megpillanthatták.

A magyar gazdaságtörténet háború előtti és béke utáni iparfinanszírozását összehasonlítva azonban nem pusztán egy sajátos magyar jelenségre bukkantunk a magánbankárok másodvirágzásában. Úgy véljük, a kérdésben benne rejtezik a közép-európai történelem cezúráinak történetfilozófiai problémája is, amelyet talán Thomas Mann fogalmazott meg legpontosabban *A Varázshegy* bevezetőjében... „hogy történetünkben oly nagy mértékben van meg az elmultság jellege, ennek az az oka, hogy egy olyan fordulópont és határvonal elé esik, amely mélyen fölszaggatta életünket és tudatunkat... egykor, valamikor történék és történt, régmúlt napokban, a nagy háborút megelőző világban. E háborúval kezdődött sok minden, aminek ma is csak a kezdetén vagyunk még. A háború előtt történik, ha nem is sok-

18 „...gyáraiban a banktőke sohasem játszik jelentős szerepet, függetlenül közös akcióiktól” (Varga 1981: 64).

kal előtte” (Mann 1944). Hajlamosak vagyunk arra, hogy a fenti idézetből csakis a „fordulópontonra és határvonalra” figyeljünk. A pesti magánbankárokról szóló írás talán arra is felhívhatja a figyelmet, hogy a történelem melléksodrában néha a régmúlt másodvirágzása jelentheti a jövő (dekadens) anticipációját. És ez ma sem elhanyagolható tanulság.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berend T. Iván–Ránki György (1966): *Magyarország gazdasága az első világháború után 1919–1929*. Budapest.
- Cassis, Yussef (1994): *The City Bankers*. London–Paris.
- Chapman, Stanley (1984): *The Rise of Merchant Banking*. London.
- Koncz E. Katalin (1986): Vergleich der Unternehmungsstrategien von zwei Grossunternehmerfamilien (Die Familien Haggenmacher und Hatvany-Deutsch). In *Bürgertum und Bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*, I. kötet. Vera Bácskai szerk., 335–419. Budapest.
- Kövér György (1987a): Egy magánbankár a XX. században – Krausz Simon. In *Valóság* 9: 56–62.
- Kövér György (1987b): Egy kereskedő-bankár kapcsolatrendszere (Kohen I. I. 1869-es csődperének tanulságai). In *Rendi társadalom – polgári társadalom* 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok, 321–330. Salgótarján.
- Kövér György (1993): M. L. Herzog & Comp. Három nemzedék öröksége. In *Budapesti Negyed* 1: 43–56.
- Kövér György (1995): Nagykereskedőtől a bankárig. In *Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum. Vera (nem csak) a városban*, 23–30. Debrecen.
- Mann, Thomas (1944): A Varázshegy. Turóczy József ford., 5–6. Budapest: Révai.
- Pogány, Ágnes, György Kövér (1989): *Banking and Industry in Hungary*. Two studies. Uppsala Papers in Economic History. Working Paper No. 6.
- Siftár Zoltán (1927): *A magyarországi pénzüzetek ipari érdekeltségei*. Doktori értekezés. Budapest.
- Tomka Béla (1995): Bankuralom, bankérdekeltség, bankellenőrzés. A magyarországi pénzüzetek ipari kapcsolatai a századfordulón, 1895–1913. In *Történelmi Szemle* 2: 171–207.
- Varga László (1981): A csepeli gyáróriás kialakulásának története. Budapest.
- Vörös Károly (szerk.) (1978): *Budapest története*, IV. kötet. Budapest.